

พระสงฆ์ในประเทศไทย

พระสงฆ์ในประเทศไทยเป็นพระสงฆ์นิกายเถรวาท ที่เป็นการบวชแบบญัตติจตุตถกรรม อุปสัมปทาที่ได้รับแบบอย่างมาจากประเทศลังกาเมื่อราว พ.ศ. 1698 พระเจ้าปรีกรมพาทูมหาราชซึ่งเป็นกษัตริย์ของประเทศลังกาได้ทำการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา โดยได้อาราธนาพระมหากัสสปเถระเป็นประธานในการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ซึ่งนับว่าเป็นการสังคายนาครั้งที่ 7 ของพวกฝ่ายใต้ และยังได้ทรงจัดวางระเบียบเกี่ยวกับการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาและสังฆมณฑลให้เรียบร้อยอีกด้วย ดังนั้นจึงทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในลังกาทวีปทั้งด้านการศึกษาและการปฏิบัติซึ่งเป็นผลให้พระภิกษุในประเทศต่าง ๆ ทางตะวันออก คือ พม่า มอญ เขมรและไทย เดินทางไปยังลังกาทวีปเพื่อศึกษาพระพุทธศาสนาที่ปรับปรุงใหม่ในครั้งนี้แล้วนำมาประพฤติปฏิบัติในประเทศของตน แต่สงฆ์ในลังการั้งเกียจจึงให้พระสงฆ์เหล่านั้นบวชใหม่ในลัทธิลังกาให้เป็นนิกายเดียวกันก่อน พระสงฆ์ทั้งหลายได้เห็นข้อวัตรปฏิบัติตามระเบียบใหม่ก็เลื่อมใสยอมรับอุปสมบทใหม่ เมื่อพระสงฆ์เหล่านั้นเรียนสำเร็จแล้วก็กลับประเทศของตน ประชาชนเห็นพระสงฆ์ลังกาวงศ์ปฏิบัติพระธรรมวินัยเคร่งครัดก็เลื่อมใส ใ้บุตรหลานของตนบวชเรียนในสำนักลังกาวงศ์มากขึ้น จึงเกิดเป็นนิกายลังกาวงศ์ขึ้นมา สำหรับประเทศไทย พระสงฆ์ลังกาวงศ์ได้เข้ามาตั้งที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน ราว พ.ศ. 1800¹

พระสงฆ์ในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1792 – 1981)

คณะสงฆ์สมัยสุโขทัยตอนต้น มีคณะสงฆ์ที่สืบมาแต่คณะมอญในอาณาจักรทวารวดีพวกหนึ่ง คณะสงฆ์ที่สืบมาจากสมัยลพบุรีพวกหนึ่ง มีทั้งเถรวาทและมหายาน พอมาถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชขึ้นมาประดิษฐานที่วัดอรัญญิกในกรุงสุโขทัย เพราะฉะนั้นในจารึกของพระองค์จึงพรรณนาความว่า “ในเมืองสุโขทัยนี้มีปู่ครู มีเถระมหาเถระสังฆราชปราชญ์เรียนจบไตร ผลาดกว่าปู่ครูในเมืองนี้ทุกตนลูกมาแต่เมืองนครศรีธรรมราช”² ลัทธิลังกาวงศ์นี้ได้นำ “คณะสงฆ์ใหม่” เข้ามาสู่สังคมสุโขทัย ซึ่งยึดถือในชีวิตความเป็นอยู่อย่างประหยัดง่าย ๆ และพอใจในที่สงบ วิเวก เพราะมีจุดมุ่งหมายจะปฏิบัติ ตามหลักธรรมเพื่อให้ถึงภาวะหลุดพ้นอันปลดจากทุกข์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น

¹ เพียว ศรีหงส์, เมืองแห่งผ้ากาสาวพัสดร์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2526), หน้า 48

² เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมูขปาฐะ ภาค 2, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2540), หน้า 142

เพราะยังมีชีวิตเวียนว่ายในวัฏสังสารนี้ คณะสงฆ์ใหม่จึงไม่ได้ชุมนุมกันอยู่แต่ในเมืองได้ออกไป เป็นพระประจำหมู่บ้าน จำพรรษาในวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางการศึกษาและกิจกรรมทางสังคมอื่น ๆ ในแต่ละชุมชนนั้น³ จากการที่คณะสงฆ์ลังกาวงศ์มาจำพรรษาอยู่ที่วัดอรุณญิกนี้เองจึงเกิดมีคณะสงฆ์ 2 คณะ คือ คณะอรุณวาสี และ คณะคามวาสี ตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงเป็นต้นมา โดย คณะอรุณวาสี คือ คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ และ คณะคามวาสี คือ คณะสงฆ์เดิมที่อยู่ก่อนคณะสงฆ์ลังกาวงศ์จะเข้ามา

จากเดิมสมัยสุโขทัยตอนต้นที่มีทั้งลัทธิเถรวาทและลัทธิมหายาน แต่หลังจากลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาประดิษฐานขยายเติบโตขึ้น ลัทธิเถรวาทแบบเก่าและลัทธิมหายานซึ่งถือกันมาตั้งแต่ขอมเป็นใหญ่ก็ค่อยๆเสื่อมสลายไป จนในที่สุดก็รวมเป็นนิกายเถรวาทแบบลังกาวงศ์นิกายเดียวซึ่งมีพระไตรปิฎกบาลีเป็นหลัก มาจนถึงปัจจุบันนี้ นอกจากนี้ลัทธิลังกาวงศ์ได้ทำให้เกิดสมณศักดิ์ขึ้น สมณศักดิ์นี้ในอินเดียหาเคยมีไม่ ลังกาเป็นผู้คิดขึ้นก่อน ในชั้นเดิมมี 2 ตำแหน่งคือ ตำแหน่งสวามี และ มหาสวามี คตินี้พอมมาถึงสุโขทัย ได้ปรับปรุงสมณศักดิ์เทียบด้วยยศของพวกพราหมณ์ในทางโลก จึงเกิดทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้นเป็นครั้งแรก คือ 1. ครุบา 2. เถระ 3. มหาเถระ 4. สังฆราชา (สังฆราชาเทียบมหาสวามี) 5. สังฆปริณายกสิทธิ และการปกครองคณะสงฆ์แบ่งออกเป็น 3 คณะ คือ คณะคามวาสีมีเจ้าคณะชื่อพระสังฆราชญาณรุจิมหาเถระ คณะอรุณวาสีมีเจ้าคณะชื่อพระบรมครูดีโลกดิลกดิรัตนสีลคันธรวาสิธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามี คณะพระรูป คณะนี้ไม่ทราบที่มาที่ไป⁴

และต่อมาในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไททรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่มีหลักฐานว่าเสด็จออกผนวชในบวรพุทธศาสนา พระองค์ได้ผนวชถึง 2 ครั้ง ครั้งแรกใน พ.ศ. 1904 ครั้งหลังใน พ.ศ. 1927⁵ ซึ่งเป็นแบบอย่างต่อมาให้พระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ทรงทำตาม และก็เป็นแบบอย่างให้คนไทยออกบวชกันชั่วคราวสืบต่อมาจนทุกวันนี้

สำหรับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในสมัยสุโขทัยนี้ พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีและพระสงฆ์ฝ่ายอรุณวาสีไม่ได้แบ่งกันชัดเจนทั้งในเรื่องที่อยู่ว่า พระคามวาสีอยู่ในเขตชุมชน ส่วนพระอรุณวาสีอยู่นอกเขตชุมชน และในเรื่องวัตรปฏิบัติว่า พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีมุ่งศึกษาพระไตรปิฎก เรียกว่า ฝ่าย

³ เสนีย์ เจ เบนดา, “โครงสร้างประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์”, แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์, *จุลสาร สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์* 1 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2520) หน้า 23. อ้างไว้ใน วิไลลักษณ์ เมฆารัตน์ “โครงสร้างทางกรมเมืองสมัยสุโขทัย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 54

⁴ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 144

⁵ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง “พุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 149

คันธุระ ส่วนพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีมุ่งการบำเพ็ญเพียรภาวนา เรียกว่า ฝ่ายวิปัสสนาธุระ รวมทั้งไม่ได้มีความขัดแย้งหรือรังเกียจกัน แต่กลับสามารถอยู่ร่วมกันด้วยความปรองดองต่อกัน

ดังเช่น หลักฐานทางโบราณคดีว่า พระสงฆ์ทั้ง 2 คณะ ได้อาศัยอยู่วัดเดียวกันและทำสังฆกรรมร่วมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกดังที่ สมเด็จพระมหาปาจารย์ราชานุภาพ ทรงอธิบายในตำนานพุทธเจดีย์ว่า

“ที่ใบสีมาพระอุโบสถบรรดาวัดซึ่งสร้างแต่ครั้งสุโขทัย แม้จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ถ้าเป็นวัดหลวงมักทำใบสีมา 2 แผ่นปักซ้อนกัน ... พระเจ้าแผ่นดินทรงอาราธนาพระสงฆ์ลังกาให้ผูกสีมาบรรดาวัดหลวงซ้ำกันอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้ทำสังฆกรรมได้ทั้งสงฆ์นิคายเดิม และนิคายลังกา-วงศ์ วัดใดที่ผูกสีมาซ้ำแล้วจึงให้ปักสีมาเพิ่มขึ้น 2 ใบเป็นสำคัญ โบสถ์ที่มีใบสีมา 2 ใบจึงเป็นวัดหลวงเป็นพื้น”⁶

นอกจากนั้นจาก ศิลจารึกหลักที่ 9 ว่า พ.ศ. 1949 พระสงฆ์ทั้งคณะคามวาสีและคณะอรัญวาสี ร่วมประชุมพร้อมกันเพื่อระงับอธิกรณ์ เรื่อง พระสาตีปุตตมหาเถร และ พระพุทธวังสมมหาเถร “ออกโจทนาใส่อธิกรณ์” พระธรรมกิตติเถระ พระมหาเถรผู้เข้าร่วมประชุม 17 รูป ฝ่ายคามวาสี 1 รูป คือ พระไตรปิฎกมหาเถร ฝ่ายพระรูป 2 รูป คือ ธรรมสืมหาเถรสุโขธานนทมหาเถร ฝ่ายอรัญวาสี 14 รูป คือ สุวมงคลมหาเถร เขมมงคลมหาเถร ฯลฯ⁷

ส่วนวัตรปฏิบัติ มิได้จำกัดว่าพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีเป็นฝ่ายวิปัสสนาธุระ มุ่งบำเพ็ญเพียรภาวนา พระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีเป็นฝ่ายคันถธุระ มุ่งศึกษาพระไตรปิฎก เพราะปรากฏในศิลจารึกหลักที่ 1 ว่า พระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีมีความรู้ในพระไตรปิฎกแตกฉาน พ่อขุนรามคำแหงก็ทรงแสดงพระราชประสงค์ที่จะให้พระภิกษุทั้งหลายเอาใจใส่ศึกษาพระไตรปิฎกเหมือนอย่างพระสงฆ์ฝ่ายลังกา⁸

นอกจากนี้ ในสุภายิตพระร่วงและนางนพมาศ ได้กล่าวว่า

“อนึ่ง อันว่าพระกุลบุตรพุทธชินโรตสังฆรัตนะ คามวาสี อรัญญวาสี สิ้นทั้งมวล...ที่มีพระวรราชาอายุเป็นพระมหาเถรท่านรอบรู้ในข้อวัตรปฏิบัติ ก็ได้เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์สั่งสอนภิกษุสามเณร มีอันเตวาสิกัสถ์ทริขวิหาริกนัด้วยสิบด้วยร้อยเป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ พระภิกษุบางพระองค์ก็ทรงจำไว้ได้ซึ่งพระองค์คัมภีร์พระวินัยปิฎกคัมภีร์หนึ่งข้าง บางพระองค์ก็ทรงไว้ซึ่ง

⁶ สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ , ตำนานพระพุทธเจดีย์ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2513) , หน้า 111-112 อ้างไว้ใน สุภาพรรณ ฌ บางช้าง , เรื่องเดียวกัน , หน้า 123

⁷ ประชุมศิลจารึกภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย , หน้า 155-156 อ้างไว้ใน สุภาพรรณ ฌ บางช้าง , เรื่องเดียวกัน , หน้า 125 ,133

⁸ สุภาพรรณ ฌ บางช้าง , เรื่องเดียวกัน , หน้า 124

พระสุตันตปิฎก สีสิบห้าสิบพระสูตร ร้อยพระสูตร ยิ่งกว่าร้อยพระสูตรก็มีบ้าง บ้างก็ทรงไว้ได้ ซึ่งพระอภิธรรมปิฎกนับสิบภาณวารบ้าง ยิ่งกว่าร้อยภาณวารบ้าง”⁹

จึงสรุปได้ว่า คณะสงฆ์ฝ่ายอริยวาสี และคณะสงฆ์ฝ่ายคามวาสี เริ่มมีมาตั้งแต่สมัยพอขุนรามคำแหงเป็นต้นมา พระสงฆ์ทั้ง 2 ฝ่ายได้ทำสังฆกรรมร่วมกัน มีวัตรปฏิบัติเคร่งครัด ทั้งพระสงฆ์ฝ่ายอริยวาสีและพระสงฆ์ฝ่ายคามวาสีมีความแตกฉานในพระไตรปิฎก มีความรู้ความเชี่ยวชาญในคัมภีร์พุทธศาสนาเป็นอย่างดี

พระสงฆ์ในสมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893 – 2310)

คณะสงฆ์สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นมีแบบแผนคล้าย ๆ กันกับสุโขทัย คือเป็นคณะคามวาสีคณะ 1 คณะอริยวาสีคณะ 1 ความเลื่อมใสในพระสงฆ์ลังกาวงศ์เจริญแพร่หลายมาโดยลำดับ จนมีพระภิกษุสงฆ์หมู่ 1 เดินทางไปศึกษาธรรมวินัยในลังกา ไปอุปสมบทแปลงเป็นสิงหนิกาย เมื่อกลับมาขึ้นที่กรุงศรีอยุธยา ก่อนได้แยกย้ายไปเที่ยวตั้งนิกายลังกาจีนอีกนิกาย 1 เรียกว่า คณะป่าแก้ว จึงเกิดเป็น 3 คณะ คือ คณะเดิมคงตามแบบแผนสุโขทัย เรียกว่า คามวาสีคณะ 1 อริยวาสีคณะ 1 คณะป่าแก้วแยกออกเป็นคณะ 1 ต่างหาก เรียกว่าคณะคามวาสีฝ่ายขวา ซึ่งพระสงฆ์กลุ่มใหม่นี้ปฏิบัติเคร่งครัด ทำให้คนทั้งหลายเกิดความเลื่อมใสศรัทธามาก¹⁰

มาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีคณะบาทหลวงได้พยายามมุ่งมั่นที่จะเผยแพร่คริสต์ศาสนาอย่างจริงจัง แต่ไม่เป็นผลสำเร็จชาวบ้านยังศรัทธาในพระพุทธศาสนาและพระสงฆ์อย่างแน่นแฟ้น ชาวตะวันตกที่เข้ามาวิเคราะห์ว่า เพราะพระสงฆ์มีความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติ¹¹ นอกจากนั้นจากจดหมายเหตุของนายกีเย่ ตาซาร์ดได้กล่าวว่า “ยังจะต้องมีบาทหลวงเยซูอิตอีกลักษณะหนึ่ง มาดำเนินการใช้ชีวิตเท่าที่สามารถทำได้อย่างเคร่งครัด และถือวิเวกตามแบบอย่างพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีอิทธิพลเหนือชาวบ้านเป็นอันมาก ให้หมั่นครองแบบภิกษุ”¹²

⁹ นางนพมาศ, “นางนพมาศ”, สุภายิตพระร่วงและนางนพมาศ (พระนคร : โรงพิมพ์สหกรณ์ขายส่งแห่งประเทศไทย, 2505), หน้า 11

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ดำเนินคณะสงฆ์ พิมพ์ครั้งที่ 3, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ร้อยเอก อนันต์ ชูอม, (พระนคร : วัชรินทร์การพิมพ์, 2513) หน้า 12-14

¹¹ วรียา คิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยในทรรศนะของชาวตะวันตก สมัยอยุธยา-พ.ศ. 2475 (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2523), หน้า 135

¹² กีเย่ ตาซาร์ด, จดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม เล่ม 1, แปลโดยสันต์ ท. โกมลบุตร (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2517), หน้า 85 อ้างไว้ใน สุภาพรรณ ฌ บางช้าง “พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง” สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2535, หน้า 58

หรือ จากจดหมายเหตุฟอร์บั้งได้กล่าวว่า “พระภิกษุสงฆ์เป็นตัวอย่างที่ดีแล้ว สังเกตดูภายนอกก็เห็นจะประพุดติกว่าผู้ที่มีศรัทธาแก่กล้าของเรามาก¹³ จะเห็นได้ว่า ช่วงนี้พระสงฆ์ยังมีวัตรปฏิบัติเคร่งครัด นอกจากนั้น จากหนังสือเรื่องเมืองไทยของ มองซิเออร์ ลาตูแบร์ราชทูตฝรั่งเศสที่แต่งครั้งเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้กล่าวไว้ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้ความอุปถัมภ์แก่พระภิกษุสามเณรเป็นอเนกประการ จนเป็นเหตุให้ราษฎรแอบหลบเลี้ยงราชการบ้านเมือง พากันไปบวชเป็นอันมาก สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงให้ประชุมสงฆ์สอบความรู้พระภิกษุสามเณร โดยออกหลวงสรรศักดิ์ สอบพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายคามวาสี ส่วนฝ่ายอรัญวาสีให้ส่งนายกฝ่ายอรัญวาสีเป็นแม่กองในการสอบ เมื่อสอบได้ความชัดว่าไม่มีความรู้ในทางพระศาสนา จะถูกบังคับให้ลาสิกขาออกเป็นฆราวาสเป็นอันมาก ดังนั้น การสอบพระปริยัติธรรมทั้งมหาบาเรียนนั้นมีมาแต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หรือก่อนนั้นแล้ว¹⁴

ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระภิกษุสงฆ์ได้รับการสนับสนุนมากตลอดจนทรงโปรดให้ข้าราชการอุปสมบทก่อนมิฉะนั้นจะไม่ได้รับการแต่งตั้ง “พระราชนิคมของพระเจ้าบรมโกษฐ์คือเรื่องการบรรพชาอุปสมบทเป็นสำคัญนัก ราษฎรก็ดี ข้าราชการก็ดี ถ้าไม่ได้ผ่านการบรรพชาอุปสมบทมาแล้วไม่โปรดชุบเลี้ยง หรือเลื่อนยศให้”¹⁵ นอกจากนั้น เมื่อพระสงฆ์ในลังกาได้สูญวงศ์ลง เพราะถูกกดขี่จากพวกโปรตุเกส ทำให้ไม่ได้อุปสมบทกันมานานมีแต่สามเณร พระเจ้าเกียรติศิริราชสิงหะกษัตริย์ลังกาได้พยายามแสวงหาพระสงฆ์ต่างประเทศเพื่อมาฟื้นฟูสมณวงศ์ขึ้นใหม่ จึงได้ส่งราชทูตขอคณะสงฆ์ไทยไปอุปสมบทแก่ชาวลังกา โดยมีพระอุบาลีเถระเป็นหัวหน้าคณะสมณทูต คณะสงฆ์ไทยชุดนี้อยู่ลังกาประมาณ 4 ปี ได้บวชกุลบุตรลังกา 6 พันกว่ารูป ทำให้พระพุทธศาสนาในลังกาฟื้นฟูขึ้นมาถึงปัจจุบันนี้ ชาวลังกาจึงเรียกว่านิกายสยามวงศ์ หรืออุบาลีวงศ์¹⁶ ดังนั้นแสดงได้ว่าพระสงฆ์ปฏิบัติดี จนกิตติศัพท์เลื่องลือไปถึงลังกา

ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา พระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่หันไปสนใจปฏิบัติเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ตลอดจนทางไสยศาสตร์ คาถาอาคมและเลขยันต์ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ผ่านทางขอมที่เคยมีอำนาจในดินแดนแถบนี้ในแง่พระมหากษัตริย์เป็นผู้มีบุญญาธิการ บุญฤทธิ์ และวิทยาคม อย่างในความทรงจำของชาวกรุงเก่าเกี่ยวกับกษัตริย์สะท้อนออกมา

¹³ เซอวาเลียร์ เดอ ฟอร์บั้ง, “จดหมายเหตุฟอร์บั้ง” ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 80, แปลโดย คำรัส คำรงค์ เทวกุล, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513), หน้า 239 อ้างไว้ใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, เรื่องเดียวกัน, หน้า 60

¹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-36

¹⁵ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 189

¹⁶ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเดียวกัน, หน้า 190-191

ในรูปที่เห็นกษัตริย์เป็นผู้มีบุญญาธิการ บุญฤทธิ์ และวิyakคม¹⁷ ใน คำให้การชาวกรุงเก่า ได้กล่าว
ว่า

“พระนารายณ์นี้ ได้ทรงศึกษาวิyakคมในสำนักพระอาจารย์พรหม ๆ นี้มีอายุมากเป็นผู้เฒ่า
ใบหูทั้ง 2 ข้างยาวถึงบ่า เป็นผู้ชำนาญในทางเวทมนตร์มีอานุภาพเหาะเหินเดินอากาศได้
เพราะฉะนั้น พระนารายณ์จึงมีบุญญาภิหารและอิทธิฤทธิ์มาก”¹⁸

“พระเจ้าสุริยเมทราชาธิบดีนี้มีบุญญาภิหารและอิทธิฤทธิ์ ชำนาญในทางเวทมนตร์กายสิทธิ์
มาก เวลากลางคืนก็ทรงกำบังพระกายเสด็จประพาสฟังกิจสุขทุกข์ของราษฎร และทรงตรวจตรา
โจรผู้ร้ายมิได้ขาด ทรงชุบเลี้ยงคนที่มิเวทมนตร์ให้เป็นมหาดเล็กใกล้ชิดพระองค์”¹⁹

นอกจากนั้นอาจเป็นเพราะเกิดสงครามบ่อยครั้ง ทำให้ประชาชนหันไปพึ่งอำนาจเหนือ
ธรรมชาติ เชื่อในเลขยันต์มนตร์คาถาต่าง ๆ มีหลักฐานให้เห็นว่าพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้กระทำเลข
ยันต์มนตร์คาถา เช่น “ขุนสรรได้รวบรวมกันตั้งเป็นค่ายใหญ่ชื่อค่ายบางระจัน แล้วไปนิมนต์พระ
อาจารย์ธรรมโชติ วัดเขานางบวช มาลงเลขยันต์ให้พวกชาวบ้านใน ค่าย”²⁰ และ แม่สมเด็จพระ
พุทธโฆษาจารย์ที่ผู้มีภูมิความรู้ทางพุทธธรรมที่เป็นแก่นสาระของพระพุทธศาสนาเป็นผู้ถวาย
วิสาขธรรมแด่สมเด็จพระเพทราชา ก็ยังมีชื่อเสียงปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า
เป็นผู้ชำนาญเลขยันต์ มนต์คาถาสรรพวิyakคุณต่าง ๆ เป็นอันมาก²¹

จากเหตุที่เน้นเรื่องบุญฤทธิ์และวิyakคมมีอิทธิพลสูงดังกล่าวนี้ ทำให้น่าเชื่อว่าพระสงฆ์
ฝ่ายสมณะจะได้รับความนิยมนับถือมาก เช่นในการพระศพสมเด็จพระรูป (คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้าสุดา
วดี กรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์และเป็นพระมเหสีสมเด็จพระเพทราชา
ก่อนจะสิ้นพระชนม์ทรงผนวชเป็นชี จึงเรียกว่า สมเด็จพระรูปเจ้า) วัดพุทไธสวรรค์ ใน พ.ศ.
2278 พระครูฝ่ายสมณะได้รับนิมนต์มาสดับปกรณ์มากกว่าพระครูฝ่ายปริยัติหลายเท่า เช่น บางวัน

¹⁷ สายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352), วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรอักษรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524 หน้า 57

¹⁸ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด พระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์ (พระนคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515), หน้า 127, อ้างไว้ใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง “พุทธธรรมที่
เป็นรากฐาน...” หน้า 63

¹⁹ คำให้การชาวกรุงเก่า..., หน้า 131, อ้างไว้ใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, เรื่องเดียวกัน หน้า 63

²⁰ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเดิม, หน้า 200

²¹ “บานแผนกพระราชปุจฉาสมเด็จพระเพทราชา” ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1, หน้า 34,
อ้างไว้ใน สายชล วรรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดการเมือง...”, หน้า 57

นิมนต์พระครูสมณะ 35 รูป แต่นิมนต์พระครูปริยัติเพียง 9 รูปเท่านั้น²² ยิ่งไปกว่านี้ในช่วงปลายกรุงศรีอยุธยา พระสงฆ์ละเมียดพระวินัย และพระสงฆ์จำนวนไม่น้อยไม่สนใจปฏิบัติสมณกิจ กลับประกอบอาชีพเพื่อหารายได้ไม่ต่างจากคฤหัสถ์

“...บ้างบวชอยู่บ้าน... ทำการทำงาน... หนึ่งบวชปองวัตถุเงินทอง ของส่วยของสัด ค่านาค่าสวน ด้านควนค่านับ ชิงกันเป็นเจ้าวัด.....หล่อขันหล่อเขียน ตะลุ่ม พุ่มพาน....กระบุงตระกร้า... ซีกชีสาน ซีกการกุลี... เป็นชีเป็นช่าง เป็นชีลูกจ้าง... ชีทำน้ำตาล.... ชีนาชีไร่... ชีจ่านำกิน.... สารพัดมีทั่วทั้งแผ่นดิน หมอนวด หมอยา หมอฤกษ์หมอชตา ทำมาหากิน ค้าได้ค้าเหนือ ตัดไม้ฟันเรือ..... ทั้งสุรายาฝิ่น กินเล่นเครงๆ บวชแล้วบมมิด เรียนเทศน์จับจด บมมิมเป็นบทเพลง ฆ่าปรอททอดชาด ลวงราษฎรทั้งหลาย เรียนทำบริสุทธฺ์ เงินคำพิรุช ปลอมซื้อปลอมขาย ให้ท่านฉิบหาย กินสบายแต่เอง... ใ้ลูกของพระตถาคต บวชเป็นขบถต่อพระศาสนา...”²³

แม้ในการเทศน์ก็มีได้เป็นไปเพื่อสอนพระศาสนา หากแต่ “ใจทจริต....มาทำให้ผิดประเพณี มาแต่นอกพระคาถาบาฬินันให้ขยี้ขยัน เพราะมาสำคัญแก่ลาภ ครั้นจะว่าแต่สุภาพ ผู้ใจบาปไม่พอใจ ครั้นว่าอุปปฏิรูปไร ชอบเนื้อชอบใจแก่أيคนพาล²⁴ ส่วนการบวชบางทีก็ไม่ได้บวชเพื่อศึกษาเล่าเรียน แต่ “บวชเล่นเป็นเพื่อนท่าน ให้ท่านใช้ท่านวานเล่นเปล่าๆ ความรู้ ความหลักมริกมิเอา”²⁵

สรุปว่า พระสงฆ์ในสมัยอยุธยาตอนต้นมีแบบแผนคล้ายๆ กันกับสมัยกรุงสุโขทัย และพระสงฆ์ออกไปศึกษาธรรมวินัยยังลังกาเนื่องๆ ซึ่งช่วยให้พระสงฆ์มีวัตรปฏิบัติงดงามเป็นที่เลื่อมใส ทำให้บาทหลวงจากชาติตะวันตกมาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ไม่เป็นผลสำเร็จ ตลอดจนได้มีโอกาสไปช่วยฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้ประเทศลังกา ในยามที่ลังกาได้เสื่อมสิ้นสมณวงศ์ ให้กลับฟื้นฟูขึ้นมาถึงปัจจุบันนี้ ในระยะปลายอยุธยาพระภิกษุสงฆ์ส่วนใหญ่ไม่สนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่หันไปสนใจการบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อให้บรรลุอิทธิฤทธิ์ สนใจในทางไสยศาสตร์ ผีฝ่นคาถาอาคมและลงเลขยันต์ ประพฤติผิดพระวินัย

²² “เรื่องจดหมายเหตุการพระศพสมเด็จพระรูป “ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค 1 , หน้า 112-115 , อ้างใน สายชล วรรณรัตน์ เรื่องเดิม , หน้า 62

²³ “ประณตธรรม “ประชุมสุภายศกบัพหอดสมุคฯ” , หน้า 236-237, อ้างใน สายชล วรรณรัตน์ เรื่องเดิม , หน้า 49

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 223, อ้างใน สายชล วรรณรัตน์ เรื่องเดิม , หน้า 50

²⁵ เรื่องเดียวกัน , หน้า 233, อ้างใน สายชล วรรณรัตน์ เรื่องเดิม , หน้า 50

พระสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310 – 2325)

หลังเสียกรุงศรีอยุธยา พระภิกษุอยู่ด้วยความยากลำบากแล้งแค้น ยากที่จะรักษาสมณะเพศ ตลอดจนถึงรักษาพระธรรมไว้ได้ ดังจะเห็นได้จากพระพิมลธรรมพระราชอาณะซึ่งพบเห็นความพินาศด้วยตา ได้บรรยายสภาพของพระภิกษุสงฆ์ไว้ใน “สังคิตยวงศ์” ดังนี้

“ฝ่ายภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้อาหารบิณฑบาตแต่ทยากแล้วก็เหนื่อยยากลำบากเข้า ไม่สามารถจะครองกาสาवพัตรได้ ใ้ให้ศิษย์ไปขวนขวายหาอาหารเพื่อได้เลี้ยงท้อง ได้บ้างมิได้ บ้าง ก็เหนื่อยหน่ายจากการบวช ด้วยความลำบากที่จะครองเพศเป็นสมณะ ได้พากันสึกออกหา เลี้ยงชีวิตตามสติกำลัง

บางพวกที่ยังรักษาสาวพัตรอยู่ ก็อุสสาหะพุงกายด้วยการแสวงหาน้ำเวทนาขิงน้ก ได้ฉัน บ้างไม่ได้ฉันบ้าง ก็มีรูปกายวิปริต สพร้งไปด้วยเกลียวหนังแลเส้นเอ็น ก็ไม่เป็นหน้าหนึ่งใจ เดียวกันได้ หมดความอาลัยรักษาพระพุทธรูปแลพระธรรมไว้ไม่ได้ พากันสำเร็จอยู่ตามสถานอัน สมควร

ฝ่ายพวกมิจฉาปฏิญฐ์ทั้งหลายก็ทำอันตรายแก่พระพุทธรูป

พระธรรมวินัย ไตรปิฎก เมื่อขาดความรักษาเสียแล้วก็วินาศไปต่าง ๆ...”²⁶

นอกจากนั้นมิชชันนารีชาวฝรั่งเศสซึ่งเข้ามาในราชอาณาจักรตอนปลายอยุธยาและอยู่ต่อมา จนถึงสมัยธนบุรี ได้บรรยายไว้ในทำนองเดียวกันว่า

“...ตามวัดวาอารามก็ร้างไปหมด เพราะพวกพระสงฆ์ได้หนีทิ้งวัดไปสิ้น ฝ่ายเหลือเวลานี้ ไม่ใคร่มีใครจะนับถือเหมือนแต่ก่อนแล้ว และถ้าใครขึ้นครองผ้าเหลืองในเวลานี้ก็ต้องอด การที่เป็นเช่นนี้ไม่เฉพาะแต่ในกรุงและตำบลใกล้เคียง แต่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จยกทัพไปที่แห่งใดก็เป็น เช่นนี้ทั่วไป เช่น เมืองพิษณุโลก นครราชสีมา เพชรบุรี นครศรีธรรมราช และภูเก็ต เป็นต้น...”²⁷

จากสภาพการณ์แบบนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีต้องใช้เวลาอีกนานหลายปีในการฟื้นฟู พุทธศาสนาและพระสงฆ์ซึ่งอยู่ในสภาพทรุดโทรมอย่างมาก ทรงพยายามทำนุบำรุง พระพุทธศาสนาด้วยประการต่าง ๆ ดังเช่น

²⁶ สมเด็จพระวันรัตน์, สังคิตยวงศ์ พงศาวดารเรื่องสังคายนาพระธรรมวินัย, แปลโดย พระยาปริยัติ ธรรมธาดา (แพ ตาลักขมณ) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (กลมเถระ) , (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวพร , 2521) หน้า 410-412 , อ้างใน สายชล วรรณรัตน์ เรื่องเดิม , หน้า 64

²⁷ “จดหมายเหตุคณะบาทหลวงฝรั่งเศสในแผ่นดินพระเจ้าเอกทัศ กรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ ตอนต้น” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 23 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา , 2511) , หน้า 91-92 , 95

1. จัดตั้งมณฑล ในขณะที่พระสงฆ์ยังบกพร่องในเรื่องศีลวินัยอยู่เป็นอันมาก เพราะบ้านแตกสาแหรกขาด ไม่มีพระราชอาณัติซึ่งทรงคุณความรู้มาคอยว่ากล่าวสั่งสอน จึงทรงเสาะหาพระสงฆ์เถระผู้รู้มนต์ให้มาประชุมกัน แล้วตั้งพระเถระเหล่านั้นเป็นพระราชอาณัติตามลำดับชั้นสมณฐานันดรศักดิ์เหมือนแต่ก่อน แล้วนิมนต์ให้ไปอยู่ตามพระอารามต่าง ๆ ในกรุงธนบุรี พร้อมทั้งสร้างและปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ วิหารและเสนาสนะกุฏิสงฆ์มากมายทั้งในราชธานีและหัวเมือง ทรงขอให้พระภิกษุทั้งหลายมั่นอยู่ในศีลวินัย อย่าทำให้พระพุทธศาสนาต้องเศร้าหมอง หากขัดสนสิ่งใดก็จะทรงเป็นพระธุระจัดหาให้โดยเต็มที่ ดังพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า “ถ้าพระผู้เป็นเจ้าทั้งปวงมีศีลคุณบริบูรณ์ในพระพุทธศาสนาแล้ว แม้จะปรารถนามังสะ (เนื้อ) รุธิระ (เลือด) โยม โยมก็อาจสามารถจะเชือดเนื้อแลโลหิตออกมาบำเพ็ญทานได้”²⁸

2. รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกและหนังสือต่าง ๆ ที่วิบัติสูญหายไป เป็นอันมากในคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ทรงชวนขวายนสืบเสาะหาพระไตรปิฎก ตามหัวเมืองต่าง ๆ มารวบรวมไว้มาคัดจำลองไว้เพื่อสร้างพระไตรปิฎกฉบับหลวง เช่นเมื่อครั้งที่เสด็จไปปราบชุมนุมเจ้านคร พ.ศ. 2312 นั้น เมื่อตอนจากลี้ภัยโปรดให้ยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เมืองนครศรีธรรมราช และในคราวที่เสด็จขึ้นไปปราบชุมนุมเจ้าพระฝางที่เมืองอุดรดิศ เมื่อ พ.ศ. 2313 ก็โปรดให้นำพระไตรปิฎกที่เมืองนั้นลงมาสมทบเพื่อสอบทานกับต้นฉบับที่ได้มาจากเมืองนครศรีธรรมราชด้วย นอกจากนั้นโปรดให้ไปแสวงหาถึงกัมพูชา เพื่อรวบรวมคัมภีร์วิสุทธิมรรคเข้ามาคัดลอกสร้างขึ้นอีกด้วย²⁹ ตามบัตรรายการคัมภีร์โบลานสมัยธนบุรี ในหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ พบว่ามีคัมภีร์บาลีที่รวบรวมและจารในสมัยธนบุรีที่ตกทอดมา 4 ประเภทคือ พระไตรปิฎก อรรถกถา อรรถโยชนา และคัมภีร์ประเภทปกรณ์³⁰ พระราชกรณียกิจของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ทรงรวบรวมต้นฉบับพระไตรปิฎกไว้นี้ ได้เป็นประโยชน์อย่างใหญ่หลวงในการสังคายนาพระไตรปิฎกที่ได้ทำกันในสมัยต่อมา

3. ชำระพระภิกษุสงฆ์ เมื่อเจ้าพระฝางตั้งตัวเป็นใหญ่และทำสงครามทั้งที่เป็นพระ และแม่ทัพนายกองก็ล้วนแต่เป็นพระสงฆ์ ซึ่งพากันทำผิดพระวินัยบัญญัติประการต่าง ๆ จึงโปรดให้

²⁸ เสถียร สุภโสภณ, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, (พระนคร : สำนักพิมพ์ คลังวิทยา, 2505), หน้า 146-148 .

²⁹ เรื่องเดียวกัน , หน้า 149-150

³⁰ สุภาพรรณ ณ บางช้าง , พุทธธรรมที่เป็นราก... , หน้า 72

ดำเนินการสอบสวนชำระพระภิกษุสงฆ์ในหัวเมืองเหนือ ด้วยการให้ค่าน้ำพิสูจน์ “ความบริสุทธิ์” ทรงอาราธนาพระราชอาณัติและพระอันดับราว 50 รูปขึ้นไปบวชพระสงฆ์ทุกหัวเมือง³¹

4. ส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรมและการปฏิบัติธรรม ทั้งในด้านวินัยปฏิบัติและสมถะ วิปัสสนาปฏิบัติ แต่พระภิกษุสงฆ์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระราชดำริว่า “พระพุทธศาสนาจะรุ่งเรืองเจริญเจริญฤทธิกาลนั้น ก็อาศัยกุลบุตรเล่าเรียนพระปริยัติธรรม” โดยทรงตั้งพระเถระานุเถระ...สั่งสอนบอกกล่าว ฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระแก่พระสงฆ์สามเณรทั้งปวง และทรงกรุณาให้สังฆการีธรรมการทำสารบัญชี่ พระสงฆ์รูปใดที่บอกที่เรียนพระไตรปิฎกมาก็ทรงถวายไตรจีวรผ้าเทศเนื้อละเอียดแล้วทรงถวายปัจจัยแก่เถระตามที่ได้เรียนได้มากและน้อย³² นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2320 ทรงโปรดฯ ให้สร้างกุฏิถึง 120 กุฏิ ในวัดบางยี่เรือนอก แล้วอาราธนาพระสงฆ์ฝ่ายคณะวิปัสสนามาอยู่ ณ กุฏิซึ่งทำถวาย³³

สรุปว่า พระภิกษุสงฆ์ในสมัยกรุงธนบุรี ยังบกพร่องในเรื่องศีลวินัย สืบเนื่องมาแต่ปลายสมัยอยุธยา ยิ่งหลังกรุงศรีอยุธยาแตกความยากลำบากในอาหารบิณฑบาตร ทั้งพระธรรมวินัยพระไตรปิฎก ก็ขาดหายวินาศไป ตลอดจนไม่มีพระเถระทำหน้าที่บังคับบัญชาสั่งสอนว่ากล่าวในคันถธุระและวิปัสสนาธุระแก่พระสงฆ์สามเณร แต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงทำนุบำรุงด้วยประการต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว จนทำให้พุทธศาสนาฟื้นตัวและนับว่าเป็นรากฐานให้แก่การปฏิรูปศาสนา ในรัชกาลที่ 1 ในกาลต่อมา

พระสงฆ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 – ปัจจุบัน)

รัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325 – 2352)

วัตรปฏิบัติของพระภิกษุสงฆ์ยังมีปัญหาผิดพระวินัยอย่างมาก ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายสมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงทรงตรากฎหมายพระสงฆ์เพื่อแก้ไขและควบคุมการปฏิบัติของพระสงฆ์ ตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์ และในปีหลัง ๆ ต่อมาได้โปรดให้ตราเพิ่มอีก มีจำนวนทั้งสิ้นรวม 10 ฉบับด้วยกัน ดังข้อความปรากฏในพระราชปรารภว่า

³¹ อัจฉรา กาญจนมัย “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 – 2394)” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523 หน้า 279

³² พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) (พระนคร : โรงพิมพ์เดลิแมส, 2480), หน้า 39, 40-41 (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอกพระยาสิทธิจุลเสวก (พัว จุลเสวก), อ้างใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, พุทธธรรมที่เป็นรากฐานสังคมไทยก่อนสมัยสุโขทัยถึงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง, หน้า 73

³³ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), หน้า 116, อ้างใน อัจฉรา กาญจนมัย..., หน้า 69

“เกิดมหาโจรปล้นทำลายศาสนา ทั้งสมณและสามเณรมิได้รักษาพระจตุปาริยสุทธิศีลว่าเรียนธุระทั้งสองประการ แลชวนกันเที่ยวเข้าตลาดคูสีกา มีอาการกิริยานุ่งห่มเดินเหินอย่างฆราวาสมิได้สำรวมรักษาอินทรีย์ มิเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาแก่ทายก... ฝ่ายภิกษุสามเณรบาปลามก ครั้นคืนเคยกันเข้ากับสึกาแล้วก็เข้าบ้าน นอนบ้านผิดเพลาธาตุรี พุดจาสิกการุฬีก็มีความเสน่หารักใคร่ ทั้งสองฝ่ายสัมผัสกายกระทำเมถุนธรรมเป็นปราชิก แลสิ่งคเณรโดยสังวาสเป็นครุโทษ ห้ามบรรพชาอุปสมบทจะบวชมิได้เป็นภิกษุสามเณรเลย...”³⁴

จาก “กฎพระสงฆ์” จะเห็นได้ว่า พระสงฆ์ไม่เอาใจใส่ต่อสมณกิจ ดังเช่น

“ภิกษุสามเณรอันบวคในพระศาสนารักษาธุระสองประการ คือ คันฐธุระ วิปัสณาธุระ.... แลภิกษุสามเณรทุกวันนี้ ลางบางบวคเข้ามาแล้วก็มีได้ประณีตตามธุระทั้งสอง... เอาแต่กษาวะภัตตเพนที่พึง เพื่อจะเอาแต่ความสบาย ให้บริบูรณ์กายเนื้อหนัง....จะได้จำเรยศีลสมาธิปัญญานั้นหามิได้ แล้วยังมิได้อยู่ในนิสยอุประณาอาจารย์ ๆ ก็เมินเสียมิได้กำชับว่ากล่าวให้ประพฤติแต่ตามอำเภอใจ มิได้รำเรียนเอาธุระอันใด”³⁵

“ทุกวันนี้ภิกษุแลสามเณรผู้รับทานรักษาสิกขาบพนั้นก็พินเพื่อน มักมากโลภรับเงินทองของอันมีควรด้วยกิจพระวินย สังกสมทรัพย์สิ่งของ เที่ยวสะสมสะสมสถานทำการของฆราวาส การศกการเบญจา เปนหมอนวดหมอยาหมอดู ใช้สอยอาษาการกระทำดูแลให้สิ่งของต่าง ๆ แก่กระทำรัฐเพื่อจะให้เปนประโยชน์จะให้เกิดลาภเลี้ยงชีวิตรผิตธรรม”³⁶

ดังนั้นใน พ.ศ. 2344 โปรดให้ชำระพระสงฆ์ซึ่งเปนอลัชชียภิกษุ...สึกออกเสียจากพระศาสนาถึง 128 รูป³⁷ และใน พ.ศ. 2331 ทรงโปรดให้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎก ด้วยตระหนักว่า “พระไตรปิฎกได้เป็นหลักโลกสั่งสอนบรรพชิตบริษัทและฆราวาสบริษัท ได้ปฏิบัติรู้ซึ่งทางสุคติภูมิและทุกคติภูมิ และพระไตรปิฎกนั้นพินเพื่อน... ยากที่จะเล่าเรียน”³⁸ เมื่อสังคายนาต้นฉบับเสร็จแล้วก็โปรดให้ช่างคัดจำลองสร้างเป็นฉบับหลวงขึ้น “ฉบับทองใหญ่” และสร้างอีก 2 ฉบับคือ “ฉบับรองทรง” และ “ฉบับทองซุบ” และยังได้โปรดให้สร้างพระราชทานไปตามพระอารามหลวง

³⁴ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร , พระวรวงศ์เธอ, พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงปรับปรุงบ้านเมือง , (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์ ,2513) หน้า 37-43 . (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ เกลียวบุญนาถ) , อ้างไว้ใน พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์ และราชวงศ์จักรี 200 ปี ,สภาการศึกษาหมามกุฎราชวิทยาลัย , หน้า13

³⁵ “กฎพระสงฆ์ ข้อ 4” กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 552

³⁶ “กฎพระสงฆ์ ข้อ 6” กฎหมายตราสามดวง, (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 554

³⁷ “กฎพระสงฆ์ ข้อ 10” กฎหมายตราสามดวง,(กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505),หน้า 569

³⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 316 .

อีกแทบทุกแห่ง เพื่อให้พระสงฆ์จะได้เล่าเรียนต่อไป ซึ่งถือได้ว่าการสังคายนาครั้งนี้ได้เป็นแบบฉบับของพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยต่อมาจนทุกวันนี้³⁹ นอกจากนั้นยังทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม โปรดฯ ให้ราชบัณฑิตบอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรที่หอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามมาแต่แรกสร้าง ตามวังเจ้าก็มักจ้างอาจารย์ไปบอกพระปริยัติธรรมและจัดท้องพระโรงให้เป็นที่พระภิกษุสามเณรเล่าเรียนพระปริยัติธรรมบ้าง สร้างศาลาเรียนขึ้นโดยเฉพาะบ้าง ตามบ้านขุนนางผู้ใหญ่ก็ทำทำนองเดียวกัน ชั้นผู้น้อยลงมาบางที่มีศรัทธาก็จ้างอาจารย์ไปบอกพระปริยัติธรรมที่ตามวัด⁴⁰

สรุปว่า พระภิกษุสงฆ์ในรัชกาลที่ 1 ก็ยังไม่เอาใจใส่ต่อสมณกิจ วัตรปฏิบัติที่ผิดพระวินัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงพยายามแก้ไขและควบคุมการปฏิบัติของพระสงฆ์ โดยทรงตรากฎหมายพระสงฆ์ ในขณะเดียวกันก็ทรงจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก พร้อมทั้งส่งเสริมสนับสนุนการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร

รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352 – 2367)

การออกกฎพระสงฆ์ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มีผลต่อการปฏิบัติของพระสงฆ์น้อยมาก ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะเมื่อเวลาล่วงมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระสงฆ์ได้ประพฤติผิดด้วยวิธีการต่าง ๆ⁴¹ ปัญหาอยู่ที่พระอุปัชฌาย์อาจารย์ไม่มีความรู้เพียงพอที่จะสั่งสอนพระลูกศิษย์ประการหนึ่ง ฝ่ายพระภิกษุสงฆ์เมื่อบวชแล้วก็ไม่ได้อยู่กับพระอุปัชฌาย์ เลือกลงที่ต่าง ๆ ตามความพอใจของตน ทำให้ไม่มีความรู้ แม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย เช่น กิจที่พระภิกษุใหม่ต้องรู้ ใน พ.ศ. 2356 ได้อาราธนาให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) และสมเด็จพระวันรัต (อาก) วัดสระเกศ นิพนธ์ตำราเรื่อง โอวาทานุศาสน์ มีใจความสำคัญกำหนดพระอุปัชฌาย์อาจารย์ว่าจะต้องมีอายุ 10 พรรษาขึ้นไป และจะต้องมีความรู้ในพระวินัย.....และได้กำหนดว่าพระภิกษุ

³⁹ สิริวัฒน์ คำวันสาและ ทองพรรษ์ ราชภัคดี, *สงฆ์ไทยใน 200 ปี* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ศรีอนันต์, 2524), หน้า 28-30

⁴⁰ สมเด็จพระญาณสังวร ปภสสช., “ตำนานการบอกพระปริยัติธรรม” *ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุดโต), (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, 2514), หน้า 232

⁴¹ อัจฉรา กาญจโนมัย “การฟื้นฟูพระพุทธศาสนา...”, หน้า 140

จะต้องอยู่ศึกษากับพระอุปฌาย์ครบ 5 ปีก่อน จึงจะแยกตัวไปได้⁴² แต่การณ์กลับปรากฏว่า ผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ คือ สมเด็จพระวันรัต (อาจ) ประพฤติผิดในข้อหาว่าพอใจลูกค้ำของลับศิษย์หนุ่ม⁴³ นอกจากนั้น ยังมีกรณีการชำระพระราชคณะ 3 รูป คือ พระพุทธรักษาจารย์ (บุญศรี) วัดมหาธาตุ, พระญาณสมโพธิ (เคม) วัดนาคกลาง และ พระมงคลเทพ (จีน) วัดหน้าพระเมรุ กรุงเก่า ในการสืบสวนได้ความว่า ประกอบเมณฑุปราชิกจนมีลูกโทษหลายคน⁴⁴

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรม ทรงปรับปรุงการสอบพระปริยัติธรรม โดยพระราชประสงค์จะทรงกวัดขั้นให้ภิกษุสามเณรมีความรู้ยิ่งขึ้น จึงทรงกำหนดการสอบแบ่งออกเป็น 9 ประโยค โดยจากเดิมเปรียญตรี เท่ากับ เปรียญ 3 ประโยค, เปรียญโท เท่ากับ เปรียญ 6 ประโยค และ เปรียญเอก เท่ากับ เปรียญ 7 – 9 ประโยค พร้อมทั้งแก้ไขแบบเรียนพระปริยัติธรรมเป็นหลักสูตรขึ้นใหม่ให้มีถึง 9 ประโยค⁴⁵ นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติเจริญสมถวิปัสสนาเป็นพิเศษ อย่างเช่น ในสมัยนี้มีวัดหลวงและวัดราษฎร์ที่มีอาจารย์สอนกรรมฐานประมาณ 70 วัด ในกรุงเทพฯ มี 29 วัด ในหัวเมืองมี 41 วัด จำนวนพระภิกษุที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นผู้บอกรรมฐาน เมื่อ พ.ศ. 2364 มีทั้งหมด 76 รูป อยู่ในกรุงเทพฯ 33 รูป อยู่ในหัวเมือง 43 รูป สมเด็จพระญาณสังวร (สุก) ผู้ซึ่งเป็นพระอาจารย์สอนการปฏิบัติกรรมฐานในเวลานั้น และเป็นที่รู้จักกันดีในนาม พระอาจารย์สุก ไก่เดือน เพราะกล่าวกันว่าท่านเจริญเมตตามากจนสามารถทำให้ไก่ป่าเชื่องได้เหมือนไก่บ้าน ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระสังฆราชระหว่าง พ.ศ. 2364-2365 การสถาปนาครั้งนี้แตกต่างไปจากประเพณีเดิมที่จะตั้งสมเด็จพระสังฆราชจากพระราชคณะฝ่ายคันธุระ ซึ่งมักเชี่ยวชาญในการปกครอง การที่ทรงตั้งพระจากฝ่ายวิปัสสนาธุระขึ้นเป็นสังฆราช ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าทรงส่งเสริมสนับสนุนการปฏิบัติเจริญสมถวิปัสสนาเป็นพิเศษ⁴⁶

⁴² หอสมุดวชิรญาณ, *ธรรมคดี หม่อมพระวินัยแปลร้อย* เลขที่ 85 คู่ 107 มัดที่ 90, ชื่อโอวาทานุศาสน์ แต่งเมื่อ พ.ศ. 2356. กล่าวว่า กิจที่พระใหม่ไม่รู้ เช่น พระไตรสรณาคม ปฏิสังขาโย อชฌยา กิจที่จะพิณฑุ อธิฐานบาตรและจีวร เป็นต้น, อ้างใน อัจฉรา กาญจนมัย, หน้า 140

⁴³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2* (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2503), หน้า 121.

⁴⁴ เรื่องเคม, หน้า 80

⁴⁵ พระธรรมรัชชมนี (ประยูร สนดงกูโร), *พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์ และราชวงศ์จักรี 200 ปี* (กรุงเทพฯ : สภาการศึกษา มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 90-94.

⁴⁶ หอสมุดวชิรญาณ, *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1183 (พ.ศ. 2364)* เลขที่ 7 มีพระบรมราชโองการว่า ด้วยเรื่องโปรดเกล้าฯ ให้อาราธนาพระสังฆราชและพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระผู้บอกรรมฐาน ณ วัน ๓ ๑

สรุปว่า พระภิกษุสงฆ์ก็ยังบกพร่องในวัตรปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพยายามส่งเสริม ทั้งคัมภีร์ โดยเปลี่ยนทั้งการสอบและแบบเรียนให้แบ่งออกเป็น 9 ประโยค จึงเป็นมาตรฐานการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมาจนทุกวันนี้ นอกจากนี้ก็ยังส่งเสริมสนับสนุน ฝ่ายวิปัสสนาธุระด้วย

รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367 – 2394)

ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระภิกษุสงฆ์ยังมีปัญหาในวัตรปฏิบัติได้มีข่าพระสงฆ์ใหญ่ใน พ.ศ. 2385 ดังในพระราชพงสาวดาร จารึกว่า “เกิดข่าระความพระสงฆ์ที่ประพฤติอนาจารมิกวร ได้ตัวข่าระสึกก็มากประมาณ 500 เศษ ที่หนีไปก็มาก พระราชาคณะเป็น ปาราชิกก็หลายรูป”⁴⁷ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำนุบำรุงการเล่าเรียนพระปริยัติธรรม มีความรู้เจริญขึ้นกว่ารัชกาลก่อน ๆ เช่น โปรดจ้างอาจารย์สำหรับบอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณร โดยพระราชทานเงินเดือนให้อาจารย์ที่บอกพระไตรปิฎกทั้งพระและฆราวาสเดือนละ 6 บาท จัดหาอาจารย์ที่มีความรู้ในพระไตรปิฎกมาประจำวัดหลวง⁴⁸ พระราชทานรางวัลแก่พระภิกษุสามเณรที่ท่องสูตรมูลสอบและที่ได้ถึงขั้นเปรียญ ทรงให้มีการสอบทุก ๆ 3 ปี ซึ่งแต่ก่อนนี้ไม่มีกำหนดปี นอกจากนั้นทรงสร้างพระไตรปิฎกขึ้นเป็นจำนวนมาก และเป็นพระไตรปิฎกที่ถือได้ว่ามีความสมบูรณ์มากกว่าฉบับที่สร้างในรัชกาลก่อน ๆ เพราะมีพระจอมเกล้า ฯ รัชกาลที่ 4 ซึ่งทรงรอบรู้ในภาษาบาลีและทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาล ได้ทรงเป็นพระราชธุระสอบสวนคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างถี่ถ้วน และในรัชกาลนี้ประเทศไทยมีคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถาฎีกา สัทธาวิเศษเป็นอันมาก โดยได้ยืมพระไตรปิฎกจากลังกามาคัดลอกและมาเทียบเคียงจากคัมภีร์แบบมอญ นอกจากนั้นรัชกาลที่ 3 ยังทรงสนับสนุนให้แปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย จึงโปรดให้วางฎีกาพระสงฆ์ที่จะถวายเทศน์เวรให้ถวายเทศน์เรื่องในพระไตรปิฎกโดยแปลเป็นภาษาไทย⁴⁹ ส่วนในด้านการปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงส่งเสริมสืบต่อจากรัชกาลที่ 2 ทรงส่งเสริมไว้แล้ว ปรากฏหลักฐานว่าใน พ.ศ. 2387 มีวัดหลวงที่มีการปฏิบัติกรรมฐาน 53 พระ

๒ คำ ปิมะเส็งตรีศก. และ สุชีพ ปุญญานุภาพ, “การปฏิบัติธรรมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์” ราชประดิษฐ์ ศิษยา นุสรณ์ 15 (นวกะ 2508) : 180-181, อ้างใน อัจฉรา กาญจโนมัย, เรื่องเดิม, หน้า 174

⁴⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงสาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การ คำของคุรุสภา, 2504), หน้า 21

⁴⁸ ห้องสมุดวชิรญาณ, หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 ค.ศ. 1208 (พ.ศ. 2389) เลขที่ 2 ตอน 20, พระราชทานเงินเดือนให้อาจารย์ และเลขที่ 6 ตอนที่ 16 ทรงให้หาอาจารย์, อ้างใน อัจฉรา กาญจโนมัย “การฟื้นฟู...” หน้า 100

⁴⁹ พระธรรมธัชมนี (ประยูร สุนตงกูโร), พุทธศาสนประวัติ..., หน้า 126 - 132

อาราม⁵⁰ ในปี พ.ศ. 2372 * ได้ตั้งคณะสงฆ์ใหม่ขึ้น เรียกว่า ธรรมยุติกนิกายโดยพระจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 4 ขณะทรงผนวชอยู่ ซึ่งเป็นการฟื้นฟูการปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยอย่างจริงจัง โดยวัชรญาณิกษุทรงแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ในธรรมยุติกนิกายให้ถูกต้องตามพระวินัยและการประกอบพิธีการต่าง ๆ ที่ไม่มีเหตุผลออกไป ไม่ปฏิบัติตามพระวินัยโดยไม่พิจารณาให้เข้าใจองแท้เสียก่อน แต่จะคำนึงถึงความหมายของกฎวินัยนั้น ๆ เสมอ จึงเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาจากพระสงฆ์และฆราวาสอย่างมาก เช่น การทำวัตรเช้าเย็นทุกวัน กำหนดให้ทุกวันพระเป็นวันธรรมสวนะให้มีการรักษาอุโบสถศีล และให้มีเทศนาทั้งเช้าและบ่าย บาดรตามขนาดที่กำหนด การรับผ้ากฐินที่ต้องตัดเย็บซ่อมให้เสร็จในวันเดียว ทรงวางระเบียบการบรรพชาอุปสมบท การแสดงอาบัติ การวิภังค์ การทำพินทุ และอธิฐาน หลักการปฏิบัติพระวินัยให้ถี่ถ้วนอย่างหนัก สิ่งใดจริงเท็จสงสัยแล้วเป็นไม่ทำเป็นอันขาด เป็นต้น⁵¹

นอกจากนี้สำนักศึกษาปริยัติธรรมของวัชรญาณิกษุ จัดได้ว่าเป็นแหล่งการศึกษาด้านศาสนาที่มีชื่อเสียง จากปี พ.ศ. 2368 ถึงปี พ.ศ. 2371 สำนักของพระองค์มีชื่อเสียงมากขึ้นจนเทียบได้กับสำนักของพระวิเชียรปรีชา (ภู) ผู้เคยเป็นอาจารย์ของพระองค์⁵² โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระธรรมยุตสามารถสอบเปรียญได้ประโยค สูง ๆ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ รัชกาลที่ 3 ทรงเคยชมเชยความสามารถในการจัดการศึกษาปริยัติธรรมของสำนักวัดธรรมยุต⁵³

⁵⁰ หอสมุดวัชรญาณ , หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 7 ตอนที่ 1 เรื่องถวายเทียนเพิ่มเติมแด่พระสงฆ์ที่นั้งภาวนาธรรมรักษาอารามในพระอารามหลวง, อ้างใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, “พุทธธรรมที่เป็นรากฐาน...” หน้า 102

* เกี่ยวกับปีที่คณะธรรมยุติกนิกายได้เริ่มมีขึ้นนี้ มีความคิดเห็นแตกต่างกันหลายคน เป็นต้นว่า กรมพระนารายณ์-ประพันธ์วงศ์ ตรีสวัสดิ์ พ.ศ. 2367 สมเด็จพระสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงถือเอา พ.ศ. 2379 ซึ่งเป็นปีที่วัชรญาณิกษุทรงย้ายจากวัดสมอรายมาประทับอยู่ที่วัดบวรนิเวศ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยา ปวเรศวชิราลงกรณ์ทรงถือเอา พ.ศ. 2372 ซึ่งเป็นปีที่เสด็จย้ายจากวัดมหาธาตุไปประทับอยู่ที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)

⁵¹ ประจวบ แสนกลาง, “บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ. 2436-2529” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ มหาสารคาม, 2531), หน้า 48-50

⁵² นฤมล ชีรวัดน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 91

⁵³ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวชิราลงกรณ์, ความทรงจำ, หน้า 87
ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368-2464)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530)

สรุปว่า ในรัชกาลนี้ได้มีการฟื้นฟูในด้านปริยัติอย่างมากไม่ว่าปรับปรุงตำรา สนับสนุนการเล่าเรียน ตลอดจนสนับสนุนด้านสมถวิปัสสนากรรมฐาน และการสร้างวัดวาอาราม โดยไม่ได้มุ่งแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์อย่างจริงจัง มีเพียงระบบควบคุมกำจัดพระที่ประพฤติผิดออกไป หรือเพียงแต่การลดสมณศักดิ์ของพระสงฆ์ที่มีพฤติกรรมไม่สมควรเท่านั้น พระวชิรญาณภิกขุ จึงได้ก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย ได้ปรับปรุงวัตรปฏิบัติเคร่งครัดขึ้นตามพระวินัย ตลอดจนด้านการศึกษาพระปริยัติธรรมของวัดธรรมยุติมีชื่อเสียงจนพระสงฆ์จากที่ต่าง ๆ ขอเข้ามาเรียน

รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394 – 2411)

ด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยดำรงสมณเพศเป็นพระวชิรญาณภิกขุจึงทำให้พระองค์ทรงส่งเสริมทั้งการศึกษาพระปริยัติธรรมและพยายามกวดขันวินัยพระสงฆ์ ดังนั้นนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 เป็นต้นไป การคณะสงฆ์เจริญรุ่งเรืองมาก⁵⁴ ซึ่งสืบเนื่องมาแต่รัชกาลที่ 3 ได้ส่งเสริมการศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นอย่างมากและในขณะเดียวกันที่สำนักศึกษาปริยัติธรรมของธรรมยุติกนิกายมีชื่อเสียงเป็นอย่างมากทำให้พระภิกษุจากที่ต่าง ๆ พากันมาศึกษา ได้เพิ่มมากขึ้นและขยายตัวออกไปทั้งในกรุงเทพฯ และส่วนภูมิภาค ส่วนการกวดขันวินัยสงฆ์ ทรงออกกฎหมายหลายฉบับเพื่อควบคุมความประพฤติของพระสงฆ์ให้อยู่ในวินัยอันดี เช่น กฎหมายห้ามพระสงฆ์บอกใบ้แทงหวาย ห้ามพระสงฆ์เล่นการพนันและดื่มหเหล้าเถื่อนในวัด ห้ามพระสงฆ์ประพฤติอนาจารในทางชู้สาว เช่น ห้ามพระสงฆ์ติดต่อกับสาวกกับสาวคนใด หรือติดต่อกับพ่อสื่อแม่สื่อคนใดให้เจรจาหาบ่าวเกี้ยวพาเตรียมไว้เมื่อลาสิกขาออกไปแล้วจะแต่งงานด้วย ประกาศเรื่องให้สึกพระสงฆ์สามเณรที่สูบฝิ่น ห้ามมิให้ภิกษุสามเณรคบผู้หญิงมาพูดที่กุฎีและประกาศพระราชบัญญัติเรื่องพระสงฆ์สามเณรลักเพศ ตลอดจนห้ามการทำร้ายตัวเองหรือส่งเสริมการกระทำดังกล่าวด้วยหลงผิดว่าเป็นบุญเป็นกุศลมากในการเผาตัวบูชาพระรัตนตรัย แลเชือดคอเอาศีรษะบูชาพระ เชือดเนื้อรองเลือดใส่ตะเกียงตามบูชา⁵⁵ ในด้านการปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐาน ทรงเน้นแนวทางการปฏิบัติที่มีปัญญาเป็นหลัก ไม่เห็นด้วยที่ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไปที่สืบทอดๆ กันมา ดังทรงวิจารณ์ไว้ว่า

⁵⁴ H.G. Quaritch Wales , *Ancient Siamese government and administrative* (London : Bernard Quaritch, LTD , 1934) p.241. อังโน นันทนา วัฒนสุข “บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2530), หน้า 39

⁵⁵ *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2518)

“ลัทธิสมถวิปัสสนาธรรมนั้นวุ่นวายมากมายไปด้วยสัมโมหวิหาร เปรียบเหมือนยืมจมูกของท่านผู้อื่นมาหายใจ ท่านซึ่งเป็นอาจารย์นั้นจะพูดจาสั่งสอนในทางพระธรรมอันใด ก็จับบีบอ้อมอ้อมไม่อธิบายให้กระจ่างสว่างให้ได้ความเลื่อมใสศรัทธาแก่ผู้เล่าเรียน ครั้นศิษย์พวกใดได้ถามบ้างก็โกรธ พูดอย่างคติโบราณจารย์ เช่น อาจฉณกัปปีกาว่า ท่านผู้ใหญ่เคยทำมาอย่างนี้ เป็นการเอื้อนอ่างำจับซ่อนเงื่อนไม่ชี้แจงแสดงเหตุให้ผู้ศึกษาเห็นจริงด้วยปัญญาผู้อื่นบ้าง ถ้อยคำลัทธิคติของพวกตนนั้น ดันคือไปมิได้รู้ว่าผิดแลชอบ ลัทธินี้ไม่เป็นที่ตั้งแห่งมูลกรรมฐาน ป่วยการปัญญานั่งหลับตาภาวนาจับหลัง”⁵⁶

โดยให้พระสงฆ์จะต้องยึดมั่นคำสอนข้อปฏิบัติของพระพุทธเจ้า แล้วยังต้องปฏิบัติตนอยู่ในพระอริยมรรค 8 ประการ จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติตรงทางพระนิพพาน เป็นผู้ปฏิบัติออกจากกิเลสและบาปกรรม⁵⁷

สรุปว่า ในรัชกาลนี้พระภิกษุสงฆ์สนใจศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มมากขึ้นและขยายออกไปยังส่วนภูมิภาคด้วย แต่ก็ยังมีพระภิกษุสามเณรที่ประพฤติดุชโดยการเผาตัวเพื่อบูชาพระรัตนตรัยบ้าง สูบฝิ่น เล่นการพนัน ดื่มเหล้า ตลอดจนประพฤติอนาจารในทางชู้สาว เป็นต้น

รัชกาลที่ 5 ถึง ปัจจุบัน

สืบเนื่องจากในรัชกาลก่อนพระภิกษุสามเณรสนใจศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มขยายขึ้นมาก จึงทรงสร้างสถานศึกษาสำคัญขึ้น 2 แห่งคือ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกายในปี พ.ศ. 2432 และมหามกุฏราชวิทยาลัยเป็นสถานศึกษาของพระสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายในปี พ.ศ. 2436 โดยในส่วนของปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานได้ถูกละเลยออกไป เพราะเป็นวิชาที่ไม่มีหลักจะสอบไล่ได้

“ความรู้ด้านปริยัติธรรมนั้นสามารถที่จะวัดได้โดยการทดสอบ เช่น การแปลพระไตรปิฎกต่อหน้าพระสงฆ์ผู้ทรงความรู้ด้านปริยัติธรรม ซึ่งสามารถวัดได้ว่า พระสงฆ์รูปนั้น ๆ

⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, “เรื่องราชประวัติในรัชกาลที่ 4” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า (2), อ้างใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368-พ.ศ. 2464)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530) หน้า 12

⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระรัตนตรัย” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 1, หน้า 51 . อ้างใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, เรื่องเดิม, หน้า 28

มีความรู้ด้านปริยัติธรรมเพียงใด แต่ความรู้ด้านวิปัสสนากรรมฐานเป็นเรื่องของการปฏิบัติรู้ได้เฉพาะตน... สิ่งนี้ไม่สามารถวัดได้ด้วยระบบการศึกษา”⁵⁸

การปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานในส่วนนี้จึงเป็นเรื่องที่พระภิกษุสงฆ์จัดการหรือแสวงหาตามความสามารถและความสนใจ ดังเช่นพระธรรมยุติในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งในช่วงต้นเป็นการปฏิบัติกรรมฐานบ้าง และก็ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมด้วย จากหนังสือประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานีได้กล่าวไว้ว่า “โดยแบ่งเวลาออกเป็น ส่วน ๆ ในวันหนึ่ง ๆ คือ การศึกษาเล่าเรียน การเทศน์สั่งสอน การทำกรรมฐาน”⁵⁹ และก็ได้เริ่มออกไปทำความวิเวกของท่าน สงฆรกุจิโต(พูน) ที่วัดบ้านกลางและวัดบ้านฝางที่อยู่ในสถานที่ที่ไม่ไกลจากเขตตัวเมืองอุบลราชธานีมากนัก⁶⁰ นอกจากนั้น จะเห็นได้จากปฏิปทาของพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จันทร์) ว่า หลังจากศึกษาปริยัติธรรมจนสามารถ แปลหนังสือพอรู้ผิดรู้ถูกได้แล้ว ก็จะหันไปศึกษาทางวิปัสสนาธุระ⁶¹ การปฏิบัติสมถวิปัสสนาจึงเป็นเรื่องอริยาศัยของแต่ละองค์ นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสไว้ว่า

“พระสงฆ์ธรรมดาผู้เรียนคัมภีร์ วิปัสสนาธุระ เล่าสวดมนต์ล้วนแต่หาสุขเฉพาะตัว พวกเรียนคัมภีร์เรียนก็หวังจะรู้เฉพาะตัว รู้แล้วไม่ศึกษาสั่งสอนให้เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น โดยเต็มอุตสาหะนับว่าหาสุขเฉพาะตัวอยู่แล้ว พวกเรียนวิปัสสนาธุระยิ่งกว่านั้น”⁶²

ดังนั้นในปี พ.ศ.2441 ได้ทรงจัดให้มีการเล่าเรียนในหัวเมือง โดยให้คณะสงฆ์ซึ่งมีความรู้ไม่เพียงแต่ในด้านปริยัติธรรมแล้วก็ยังมีความรู้ในวิชาเลข วิชาภาษาไทย เป็นผู้ดำเนินการจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง จึงเป็นบทบาทต่อสังคมในแนวทางใหม่ของคณะสงฆ์ที่มาเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโลก และยังทำให้ได้เข้ามาสัมพันธ์กับระบบราชการด้วย แต่ในปีพ.ศ. 2445 ถูกยกเลิกไปโดยมีการส่งข้าราชการจากกระทรวงธรรมการมารับหน้าที่แทนเจ้าคณะมณฑล เนื่องจากมีการออก

⁵⁸ ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย , 2521) หน้า 82 (ในงานฉลองครบ 84 ปี มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ 1-5 ตุลาคม 2521)

⁵⁹ หมุน โสมะฐิติ, ประวัติวัดศรีทองและเมืองอุบลราชธานี , หน้า 34

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 29

⁶¹ ประวัติพระเทพวรคุณและผลงานของท่านกับอดีตประวัติ (พระอุบาลีคุณูปมาจารย์พร้อมด้วยกาพย์และคำกลอนภาษาไทยอีสาน, หน้า14

⁶² ประวัติมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, หน้า 65-66 ,อ้างใน เปรมวิทย์ ท่อแก้ว “การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(พ.ศ.2394-2473), วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533 หน้า 108

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 บทบาทในการศึกษาของเจ้าคณะมณฑลถูกยกเลิกไป⁶³

ในปี พ.ศ. 2445 ได้โปรดให้ตราพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ขึ้นเป็นฉบับแรกของประเทศไทย มีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประมุข และเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดฝ่ายคณะสงฆ์ มีมหาเถรสมาคมอันประกอบด้วยสมเด็จพระราชาคณะเจ้าคณะใหญ่ทั้ง 4 และพระราชาคณะซึ่งเป็นเจ้าคณะรองทั้ง 4 คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และ คณะธรรมยุติกา สำหรับทำหน้าที่ถวายคำปรึกษาในการพระศาสนา และปกครองบำรุงสั่งมณฑลทั่วไป คำตัดสินของมหาเถรสมาคมให้เป็นสิทธิขาด อุทธรณ์โต้แย้งไม่ได้อีก ซึ่งเป็นครั้งแรกที่พระมหากษัตริย์ได้พระราชทานอำนาจการบริหารคณะสงฆ์ให้แก่คณะสงฆ์ได้ปกครองกันเองตามลำพัง (แต่อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ยังคงเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์อยู่เช่นเดิม การเปลี่ยนแปลงให้สมเด็จพระสังฆราชเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองคณะสงฆ์อย่างแท้จริงเพิ่งจะเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 6⁶⁴) จากพระราชบัญญัตินี้ไม่มีคณะอรัญวาสีนั้น เนื่องจากสมเด็จพระพุทธาจารย์เจ้าคณะอรัญวาสีได้รับสถาปนาเป็นเจ้าคณะใหญ่ คณะกลางด้วย จึงไม่ได้ออกชื่อคณะอรัญวาสีร่วมด้วยอีก* คำว่าคณะอรัญวาสีจึงได้สิ้นสุดลง

จะเห็นได้ว่าด้านการปฏิบัติสมถวิปัสสนากรรมฐานไม่ได้รับการส่งเสริมเหมือนอย่างด้านการศึกษาพระปริยัติธรรม การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจะอยู่ในวงแคบจำกัด มักปฏิบัติกันอย่างเงียบ ๆ ตามลำพังเป็นปฏิปทาของแต่ละองค์ ดังเช่น พระอาจารย์ดี (พญฑูโล ดิ) ในปีอันจะเป็นที่สุดแห่งอายุสังขารเมื่ออธิษฐานกาลฝนแล้วก็ได้สมาทานถือนั่นในเนสัชชิกจุดงค์คือการไม่นอนเป็นวัตรตลอดสามเดือน⁶⁵ หรือ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันท โท จันทร์) ในปี พ.ศ. 2439 ได้ออกจุดงค์ในเขตมณฑลนครราชสีมา เพื่อหาความสงบวิเวก แม้แต่สมณศักดิ์ชั้นพระราชาคณะท่านก็ไม่ได้เปิดเผย เมื่อว่างจากการประกอบกิจทางพระศาสนาแล้ว ท่านก็มักจะออกจุดงค์กรรมฐานไปในที่ต่าง ๆ⁶⁶ เป็นต้น ในช่วงนี้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานยังไม่ได้แยกออกจากฝ่ายปริยัติ คือยังมีการศึกษาเล่าเรียนทางด้านปริยัติธรรม เมื่อยามเวลาว่างจึงปฏิบัติตามสมควรแก่เวลา

⁶³ “หนังสือเจ้าพระยาวิชิตรวงศวิจิตรเสนาบดีกระทรวงธรรมการ” หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. 5 ศ. 12/8, อ้างใน เปรมวิทย์ ท่อแก้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 127

⁶⁴ ศรีสุพร ช่วงสกุล “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์...”, หน้า 65

* คณะอรัญวาสีเป็นคณะที่มีอยู่แต่ในนาม มิได้มีอำนาจบังคับบัญชาพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสีอย่างใด ตั้งแต่ในต้นรัตนโกสินทร์ ดูรายละเอียดใน สายชล วรรณรัตน์ “พุทธศาสนากับ...”, หน้า 47

⁶⁵ พระพรหมมุนี, ตำนานวัดสุปฏิหาราม, หน้า 27

⁶⁶ ประวัติพระเทพพรคุณและผลงานของท่านกับอดีตประวัติ (พระอุบาลีคุณูปมาจารย์) พร้อมด้วยภาพ และคำกลอนภาษาอีสาน, หน้า 14-19

ต่อมาได้มีกลุ่มพระสงฆ์ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ใฝ่ใจด้านวิปัสสนากรรมฐานนี้ มีพระเสาร์(กนตสีโล เสาร์) พระหนู(ปัญญาพิศาลเถร จิตปัญญา โหน) เป็นผู้นำ ได้ออกธุดงค์ไปในส่วนต่าง ๆ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในราวปี พ.ศ.2445⁶⁷ แต่ต่อมาพระปัญญาพิศาลเถรได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ไปเป็นเจ้าอาวาสวัดปฐมวันแล้ว ก็เหลือแต่พระอาจารย์เสาร์เพียงรูปเดียว จึงได้จัดตั้งสำนักอบรมสั่งสอนขึ้นที่วัดเลียบ อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี วัดนี้มุ่งอบรมสั่งสอนทางด้านการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยตรง เป็นที่นิยมกันแพร่หลาย จนเกิดเป็นคณะสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงเลื่องลือทั่วประเทศมีบรรดาศาสนุศิษย์มากมาย กระจายกันอยู่ในภาคอีสานและภาคต่าง ๆ ของประเทศ พระสงฆ์สายดังกล่าวนี้คือพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นพระบูรพาจารย์ใหญ่ของพระกรรมฐานทั้งหลายในสายนี้⁶⁸ ด้วยพระสงฆ์กลุ่มนี้ใฝ่ใจในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและออกธุดงค์มากกว่าการศึกษาปริยัติธรรม ดังแนวคิดที่ว่า ธรรมของพระพุทธเจ้าเมื่อเข้าไปประดิษฐานในสันดานของปุถุชนแล้วย่อมกลายเป็นของปลอม (สัทธรรมปฏิรูป) ไป แต่ถ้าเข้าไปประดิษฐานในจิตสันดานของพระอริยเจ้าแล้วไซ้ร้ ย่อมเป็นของบริสุทธิ์แท้จริงและเป็นของไม่ลบเลือนด้วย เพราะฉะนั้นเมื่อยังเพียงแต่เรียนพระปริยัติธรรมฝ่ายเดียวจึงยังใช้การไม่ได้ดี⁶⁹ ในระยะนี้การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานได้แยกออกจากฝ่ายปริยัติโดยเด็ดขาด คือ หลังจากที่เรียนทางด้านปริยัติพอสมควรแล้ว ก็มุ่งปฏิบัติบำเพ็ญเพียรภาวนาทางจิตอย่างเต็มที่⁷⁰ นอกจากนั้นพระผู้ใหญ่คือพระโพธิวงศาจารย์ (ติสโส อ้วน ต่อมาเป็นที่สมเด็จพะมหา วีรวงศ์) เจ้าคณะมณฑลอุบลราชธานีและเจ้าคณะภาคธรรมยุต มีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์กับพระธุดงค์กรรมฐาน โดยเห็นว่าไม่ได้ร่ำเรียนปริยัติ จึงถูกมองว่าไม่ปฏิบัติตามพระวินัย เมื่อทราบว่าคณะของพระอาจารย์มั่นเข้าไปในเขตจังหวัดอุบลราชธานีก็ได้สั่งให้เจ้าคณะแขวงอำเภอและนายอำเภอไปทำการจับไล่และประกาศห้ามไม่ให้ประชาชนใส่บาตร แต่ในที่สุดเหตุการณ์ยุติลงด้วยดีโดยพระอาจารย์อ่อน ญาณศิริ และพระอาจารย์มหาปิ่น ปัญญาพโล เดินทาง

⁶⁷ เทพสิทธิจารย์ยานุสรณ์ (2424-2516) *ชีวประวัติและปฏิปทาหลวงปู่จันทร์*, หน้า 19-20

⁶⁸ เอกสารเนื่องในงานยกข่อฟ้าและผูกพันธสีมาพระอุโบสถวัดอรัญญาวาสี อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย, หน้า 9

⁶⁹ มุตโตทัย : *โอวาทของพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ* (ชมรมเผยแผ่พุทธธรรมเจริญผล จัดพิมพ์ในวโรกาสมหา-มงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ) (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตการพิมพ์ , 2530) , หน้า 1

⁷⁰ ประจวบ แส่นกลาง “*บทบาทของพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีต่อสังคมอีสานเหนือ : ศึกษากรณีสายพระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต พ.ศ.2436-2529*” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร-วิโรฒ มหาสารคาม , หน้า 60

ไปชี้แจงพระโพธิวงศาจารย์⁷¹ แต่หลังจากนั้นพระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานก็ได้ปรับตัว เช่น พระอาจารย์ลี ธรรมโร เดินทางเข้ามาศึกษาปฏิบัติธรรมเพิ่มเติมที่กรุงเทพฯ และจำพรรษาที่วัดสระปทุมพร้อมทั้งทำหน้าที่ปฏิบัติพระอุปัชฌาย์ (พระปัญญาพิศาลเถระ หนู) ถึง 3 พรรษา ในปี พ.ศ. 2474⁷² นอกจากนี้ยัง พระอาจารย์มั่น ภูริทัตโต ก็ได้เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ และจำพรรษาอยู่ที่วัดปทุมวันเพื่อศึกษาเพิ่มเติมกับท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท) ที่วัดบรมนิวาส⁷³ ในขณะที่เดียวกันพระสงฆ์ฝ่ายปฏิบัติธรรมเริ่มหันมาศึกษาวิปัสสนากรรมฐานด้วยเช่นกัน โดยพระอาจารย์สิงห์ ขันตยาคโม และพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ได้เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ และได้พำนักอยู่ที่วัดบรมนิวาสสามเดือนเพื่อช่วยถวายธรรมะด้านปฏิบัติแก่สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ดิศฺโส อ้วน)⁷⁴ และยิ่งไปกว่านั้น ในปี พ.ศ. 2474 สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ดิศฺโส อ้วน) ได้นิมนต์พระสงฆ์ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐานมาช่วยสอนการปฏิบัติสมาธิแก่พระสงฆ์และสามเณรในวัดบรมนิวาส โดยระบุว่า “เป็นของจำเป็นแก่นักศึกษาระยะ”⁷⁵ ดังนั้นจึงเกิดการอบรมการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่วัดบรมนิวาสตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน

ดังนั้นในปัจจุบันนี้คำว่า ความวสี และ อริยวสี เราจะไม่คุ้นเคยเหมือนในอดีตเพราะไม่มีอยู่ในแผนผังการปกครองคณะสงฆ์ดังในสมัยสุโขทัยที่แบ่งการปกครองเป็นฝ่ายคามวาสี และ ฝ่ายอริยวาสี ตลอดจนมาถึงในสมัยอยุธยาอาจมีการเพิ่มคณะขึ้นแต่ก็ยังแบ่งเป็น คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย และ คณะคามวาสีฝ่ายขวา แล้วก็คณะอริยวาสี พอมาถึงในสมัยธนบุรีคำว่าคณะคามวาสีไม่มี ได้เปลี่ยนเป็นคณะเหนือ คณะใต้ และคณะอริยวาสี จนมาถึงในรัชกาลที่ 3 กลายเป็น 4 คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอริยวาสี (มีแต่ตำแหน่ง) และเริ่มเกิดคณะธรรมยุติกขึ้นซึ่งรวมอยู่ในคณะกลาง การปกครองยังคงเป็นลักษณะนี้จนมาถึงในรัชกาลที่ 5 หลังจากพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ รศ.121 ก็ไม่มีคณะอริยวาสีอีกจนปัจจุบันนี้

ในขณะที่เดียวกันการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานก็ถูกแยกออกจากฝ่ายปริยัติ และไม่ได้ได้รับการส่งเสริม ซึ่งเกือบทำให้เหลือแต่ฝ่ายปริยัติ แต่ด้วยมีคณะสงฆ์ที่ใส่ใจด้านวิปัสสนากรรมฐานสาย

⁷¹ อนุสรณ์งานศพ พระอาจารย์ฝั้น อาจารย์เถระ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2521), หน้า 379-380

⁷² ธรรมโร อนุสรณ์ 2541 ในงานบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายพระสุทธธรรมรังสีคัมภีร์เมธาจารย์ (ท่านพ่อลี ธรรมโร) (กรุงเทพฯ : หจก.สามลดา, 2541), หน้า 33-35

⁷³ พระมหาบัว ญาณสัมปันโน, ประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ (กรุงเทพฯ : ชวนพิมพ์, 2528), หน้า 17

⁷⁴ อนุสรณ์งานศพ พระอาจารย์ฝั้น อาจารย์เถระ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2521), หน้า 388-389

⁷⁵ อนุสรณ์รัฐคณาจารย์ของพระสุทธธรรมรังสีคัมภีร์เมธาจารย์ (พระอาจารย์ลี ธรรมโร), หน้า 8

พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ที่อบรมสั่งสอนพระภิกษุสามเณรในการปฏิบัติ สมณะกรรมฐาน และ
วิปัสสนากรรมฐาน จนมีชื่อเสียงเลื่องลือทั่วประเทศ และมีสานุศิษย์มากมาย จึงทำให้พระสงฆ์
ฝ่ายวิปัสสนาหรือพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ยังคงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้

